

י' כץ, בחזית הקרקע - קרן קימת לישראל בטרם מדינה

Review by: יוסי בן-ארצי

Zion / ציון, Vol. (תשס"ד) 7, pp. 118-120

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70036310>

Accessed: 28/11/2011 04:12

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

יוסי כץ, בחזית הקרקע – קרן קימת לישראל בטרם מדינה, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים תשס"ב, יט+374 עמ'

מה עוד ניתן לכתוב על הקרן הקימת לישראל? לכאורה, הן אנו כבר יודעים 'הכול' ומודעים זה מכבר למקומה הדומיננטי של הקק"ל בהיסטוריה היישובית. היש מי שאינו יודע שהקק"ל קנתה את הקרקעות כתשתית ליישוב הארץ בידי המוסדות הציוניים? היש מקום למחקר על נושא כה ידוע? שאלות מסוג זה עלולות היו לצוץ כאשר הופיע מחקרו האחרון של יוסי כץ מאוניברסיטת בר-אילן. ואולם הן מעידות יותר מכול על הפער שבין 'דימוי' למציאות. דווקא הקק"ל, על מפעליה הגדולים, תופסת מקום של כבוד בתודעה הציבורית וביזכרון ההיסטורי, אך נעדרת כמעט לחלוטין ממדף המחקר והכתיבה ההיסטורית המקצועית.

אכן, עד להופעת ספרו של כץ נערך מחקר היסטורי אחד בלבד בשפה העברית ששם לו למטרה לבחון את דרכה של הקק"ל מנקודת מבט היסטורית-יישובית. זה היה מחקרו של צבי שילוני, על הקק"ל וההתיישבות הציונית עד מלחמת העולם הראשונה (ירושלים 1990). אשר הניח יסוד למחקר שיטתי על הקק"ל. עד אז נבחנו הקק"ל ופעולותיה במסגרת מחקרים נושאים כוללים ורחבי יריעה, כגון בספרות על תולדות ההתיישבות ובמחקרים על ההיסטוריה הכלכלית של היישוב היהודי בארץ ישראל. יחסית לדלות זו, הפיקה הקק"ל עצמה פרסומים רבים, כגון ספרי יובל ואסופות, יומנים וספרים של אחדים מבכיריה, ובהם אברהם גרנות ויוסף ויץ. בהעדר מחקר היסטורי אחר הפכו פרסומים אלה למייצגים של פעולותיה בתולדות היישוב. כץ מונה בדבריו ההקדמה כמה סיבות לתופעה זו: ראשית, הנטייה של ההיסטוריוגרפיה הציונית לעסוק יותר בהיבטים מדיניים וחברתיים ופחות במעשה היישובי עצמו; שנית, הדימוי של הקק"ל כגוף שעיקר עיסוקו באיסוף תרומות ובפעולות טכניות של ייעור וניקוז; ושלישית, העדר גישה לארכיון הקק"ל על מגוון חטיבותיו וריבואות מסמכיו. הנגישות לארכיון היא אשר אפשרה לכך לגשת למחקר שיטתי על הקק"ל ופעולותיה, וכך יכול מחקרו למלא פער ניכר בין מדף התעמולה וספרות הזיכרונות ובין המדף של המחקר ההיסטורי והגאוגרפי על תולדות הקק"ל. כץ לא 'המשיך' באופן שיטתי את עבודתו של שילוני, המסתיימת ב-1914, אלא דילג הישר ל'שנות הסער', כפי שמכונות השנים 1936-1948 מאז ספרו של יוסף ויץ. לא בכדי בחר כץ להתמקד בתקופה זו, שכן היא הייתה בעלת חשיבות מכרעת בעיצוב המרחב ההתיישבותי הציוני של טרם המדינה.

בתקופה זו הפך המעשה ההתיישבותי למכשיר מדיני, ביטחוני ואסטרטגי בכל אחד ממרכיביו: שיקולי רכישת הקרקעות, מיקום היישובים, יצירת גושי ההתיישבות, העדפת צורת ההתיישבות (קיבוץ, מושב עובדים וכדומה), אכלוסו וביסוסו הכלכלי של כל יישוב ויישוב, ופיתוח פסי של סביבתו. כל אלה החלו בשנת 1936, עם הופעת רעיונות 'החלוקה', והם קיבלו תוקף פוליטי לא רק לאור שיקולים התיישבותיים גרידא, כגון טיב הקרקעות, מחירן, התאמתן לענפי המשק, המצב הפיננסי של המוסדות המיישבים וכיוצא באלה, כי אם בעיקר לאור צרכים מדיניים, ארוכי טווח וקצרי טווח גם יחד. במצב הזה נטלה על עצמה הקק"ל תפקיד מורכב ומסובך, לספק את המצע הקרקעי לכל המפעל ההתיישבותי, תוך ידיעה והבנה שמעשיה, הצלחותיה וכישלונותיה ישפיעו על גורלו של היישוב היהודי בארץ ישראל ועל גבולות הטריטוריה שבה יוקם לבסוף 'הבית הלאומי' הנכסף. תקופת 'המרד הערבי', מלחמת העולם השנייה וימי המאבק להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל הציבו אתגרים גאוגרפיים-

התיישבותיים וכלכליים קשים. היה צורך לרכוש קרקעות למרות המגבלות החוקיות והמאבק הערבי נגד מכירת קרקע ליהודים. אף היה צורך לפעול ליצירת גושי קרקע רצופים וגדולים ככל האפשר – ליום שבו תחולק הארץ ויוגדרו גבולות המדינה היהודית והמדינה הערבית שבה. כמו כן היה צורך לבסס את היישובים במרחבים שבהם הוקמו.

לכל אלה התגייסה הקק"ל, תוך שכלול מנגנוני הפעולה שלה והבאתם לכלל גוף רב עצמה ורב יכולת, שהישגיו, שאותם מונה כץ בהרחבה, הקנו לו מוניטין ומעמד מרכזי בהווה היישובית היהודית. בסופה של התקופה הנחקרת התברר כי הקק"ל הכפילה את שטח הקרקעות שרכשה עד 1936, ובמהלך תריסר שנים קנתה שישים אחוז מן הקרקעות שהצליחה לרכוש למן ייסודה בשנת 1901 ועד שנת 1948. בשנה זו היו רשומות על שמה למעלה ממחצית הקרקעות שהיו בידי יהודים בארץ ישראל, ועשרות רבות של נקודות יישוב הוקמו על אדמותיה ונהנו מפיתוח פסי של סביבותיהן בצורות שונות. ספרו של כץ דן בהעמקה רבה בדרכים שבהן הגיעה הקק"ל להישגים נכבדים אלה. הוא מתאר את דרכי קבלת ההחלטות ואת מדיניות הרכישה של המוסד; את מנגנוני הרכישה ששוכללו באופן מתמיד; את האופן שבו נקבעו ההעדפות המרחביות של רכישות הקרקע; את היחסים עם גורמי רכישה אחרים – ציבוריים ופרטיים – שפעלו בשוק המקרקעין הארצישראלי; את הפן הכלכלי של הרכישה, ואת המשימות הנוספות שנלוו לפעולות העיקריות של הקק"ל.

הדיון בכל אחד ואחד מן הנושאים הללו מבוסס על מספר מזהים של מסמכים שהמחבר עיין בהם. דומה שאין נייר שלא נסרק על ידו בארכיון המרכזי של הקק"ל, הכולל פרוטוקולים משיבות הדירקטוריון, דו"חות, תכתובת פנימית, פרסומים ויומנים. בנוסף לכך הוא בחן ארכיונים של גופים שהקק"ל קיימה עמם קשרי עבודה, כגון הסוכנות היהודית, 'חברת הכשרת הישוב', המחלקות להתיישובות והמחלקה המדינית, חברת פיק"א ועוד, ועל כך יש להוסיף ארכיונים אישיים של דמויות מרכזיות, בקק"ל (יוסף ויץ, אברהם גרנובסקי, זלמן ליפשיץ) ומחוצה לה. הכמות העצומה של החומר מיינה ונערכה בסדר כרונולוגי, והדיון בכל פרק ופרק בנוי באופן שיטתי-התפתחותי גם הוא.

בסיכום הספר דן המחבר בתהליך שבו הפכה הקק"ל לגורם היהודי המוביל בתחום של רכישת הקרקעות בארץ, ובניצחון התפיסה הציונית המקורית שעמדה ביסוד פעולת הקק"ל, שדגלה בהון הלאומי כמרכיב יציב וכמשענת של אמת ברכישת קרקעות, בעיקר בעתות מבחן ומשבר. בתקופה הנדונה נחלש כוחו של ההון הפרטי, ואף ההשקעות הפרטיות נזקקו לעתים לה'צלה' על ידי ההון הלאומי. עם זאת, בדרכה להגמוניה על שוק המקרקעין, נאלצה הקק"ל לסטות לא מעט מן העקרונות שהונחו ביסודה ולבצע רכישת קרקעות מידי יהודים; רכישות בשותפות עם הון פרטי; רכישות ומכירות (!) באמצעות חברות-בת כמו 'הימנותא', שלא הקפידה על יחסי פרט-לאום בפעולותיה, ועוד. 'גמישות' רעיונית זו היא שהפכה את הקק"ל לבעלת מעמד מרכזי במדיניות הציונית בארץ ולגורם שיש להתחשב בעמדותיו וביעדיו.

כץ אומד את השפעת הקק"ל על גבולות המדינה היהודית שהוצעה ב'תכנית החלוקה' של האו"ם, ומצביע בצדק הן על הישגים הן על כישלונות בתחום זה, שכן 'מתיחת' גבולות המדינה הייתה מוגבלת לדעתו. בצד הישגים במרחבי הגליל העליון המזרחי, עמק בית-שאן, הרי מנשה ומרחב הדרום, שבהם היו רוב רכישות הקרקע והקמת היישובים שביצעה הקק"ל בשנים הנחקרות, הרי שהאמצעים המרובים בגליל המערבי, בירושלים ובדרך אליה, ובחלקים מן הנגב לא השפיעו על מעצבי 'החלוקה'. כץ מחזק בכך את הטענה שהבעלות על הקרקע והיישובים שעליה לא קבעו בהכרח את גבולות

המדינה, ולמרות האתוס שהכתיבה תפסה זו, הרי שהמיתוס היה חזק מן המציאות, כפי שהעלה כץ עצמו במחקרו.

מלבד התוכן העשיר בפרטים, בעובדות ובהצגת התהליכים הארגוניים והמעשיים בפועל, נוספו לספר נספחים מועילים מאוד מבחינה מתודולוגית: ציונים ביוגרפיים של אישים בעלי עמדות במסד ההתיישבותי; פירוט הקרקעות שבבעלות הקק"ל בכפר ובעיר ושמות היישובים שהוקמו עליהן; מפות של בעלויות על קרקע באזורים שונים ובשנים מסוימות, וביבליוגרפיה עשירה. אלה חשובים לא פחות מן הטקסט מבחינת תרומתם לחוקרים וללומדים את תולדות היישוב היהודי בשנים הנחקרות. 'בחזית הקרקע' מציב נכוחה את מקומה של הקק"ל בראליה היישובית בארץ ישראל, ומעניק לה מעין מעמד של לוחם הניצב על משמרתו ב'חזית' אחת מבין 'חזיתות' הרבה שמוֹלֵן ניצב היישוב היהודי במאבקו להקמת מדינה עברית בארץ ישראל. אין זה 'שיר הלל' לקק"ל, כי אם דיון מדעי יבש וענייני בכל תחום ותחום הקשור לפעולותיה ולמדיניותה בשנים שהשפיעו כה הרבה על המאבק הזה. עם זאת, כן נמנע מלהעמיק ולהרחיב בסוגיות שהיו יכולות ליצור גם דיון 'ביקורתי' מפוכח, לצד הסקירה השיטתית של העשייה ההתיישבותית והמסקנות הנובעות ממנה. כך, למשל, מלבד מספר שורות בסיכום (עמ' 272–273), חסר דיון נרחב יותר ב'הגמשת' העקרונות שהקק"ל הנהיגה נוכח צורכי השעה: שיתוף פעולה עם הון פרטי, מכירת קרקע ורכישה עבור הון פרטי, ושאלות נוספות המחייבות מעט יותר דיון מאשר עצם הצגת העובדות עצמן (עמ' 55–59).

תוספת דיונים ביקורתיים בסוגיה זו ובאחרות כיוצא בה, כגון מעמד הקק"ל 'לקראת המדינה' ובזמן מלחמת העצמאות, הייתה מעניקה לספר ממד עמוק יותר מנקודת מבט היסטוריוגרפית, לעומת הדגש המובהק על המבט ההיסטורי-הגאוגרפי שלו.

ספרו זה של כץ מצטרף לשורה ארוכה של חיבורים בנושאי קרקעות והתיישבות שהמתבר העמיד לרשותנו בשנים האחרונות. הוא מחזק ללא ספק את מעמדו בכל הקשור לנושאים אלה בתולדות ההתיישבות היהודית בארץ ישראל בעת החדשה.

יוסי בן-ארצי